

ESKİ TÜRK YAZI DİLİNİN YAŞIYLA İLGİLİ YENİ ARAŞTIRMALAR*

PROF. DR. DOĞAN AKSAN

Türk dilinin ve edebiyatının bugün için en eski yazılı belgeleri sayılan Köktürk metinleri ve bunlarla ilişkili olarak Uygur yazı dili üzerinde yıllardan beri, anlambilim ve leksikoloji açısından yaptığımız araştırmalarla Türk yazı dilinin yaşı üzerinde birtakım sonuçlara varmış, çeşitli yazılarımızda bu dilin VIII. yüzyıldan çok daha öncesine, belki iki-üç bin yıl daha gerilere götürülebileceğini gösteren gözlemlerimizi belirtmiştik¹. Son aylar içinde, bu yoldaki incelememizi derinleştirerek yeni örnekler elde etmiş, daha önce bulduğumuz bazı anlambilim ölçütlerini sağlamlaştırmaya, bunları yeni terimlerle formüleştirmeye çalışmış bulunuyoruz.

Bizce, bir dilin eldeki en eski ürünleri üzerinde, aşağıdaki ölçütlere göre, anlambilim ve leksikoloji açısından yapılacak araştırmalar, bu yazı dilinin bu ürünlerden daha ne kadar geriye götürülebileceğini aşağı yukarı belli edecektir:

- a) İleri öğeler,
- b) Soyut kavramlar,
- c) Çokanlamlılık,
- ç) "Tam eşanlamlı"lar,
- d) Anlatımbilim (stilistik) - leksikoloji özellikleri.

Biz bu bildirimizde birkaç örnekle ileri öğeler (a), anlatımbilim - leksikoloji özellikleri (d) ve bunlarla olan ilgisi dolayısıyla, biraz da soyut kavramlar (b) üzerinde duracağız.

* I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde (İstanbul, 15-20/X/1973) okunup tartışılan bildiridir.

¹ İlk olarak *Türkçe araştırmalarında yeni yollar* (TDAY 1969, 45-55) adlı yazımızda, yazı dilinin eskiliğini saptamak üzere bulduğumuz ölçütlerden birkaçını tanıtmış, sonradan *Kavram alanı-kelime ailesi ilişkileri ve Türk yazı dilinin eskiliği üzerine* (TDAY 1971, 253-262) başlıklı yazımızda, yalnızca kavram alanı-söz ailesi ilişkilerini işlemiştik. *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (Ankara, 1971) adlı kitabımızda yer yer değindiğimiz ölçütlerden eşanlamlılık, I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı'na sunduğumuz *Eşanlamlılık sorunu* başlıklı bildirimizde incelemiştik.

İleri ögeler : Bu terimle biz, bir söz ailesi içinde, ancak sonradan meydana gelebilecek, yani varlığı birtakım kavramların varlığına bağlı, biçim bakımından daha gelişmiş ve belirli anlam olaylarından sonra türeyebilecek ögeleri anlatmak istiyoruz. Örnek olarak, dilde *söz* kavramı yokken *sözcü* ve *sözleşmek*'in, *değ-* kökünden önce, *değerlendirmek* gibi bir fiilin varlığı elbette, düşünülemez. *aç-* olmadan *açıklamalı* gibi bir sözcüğün ortaya çıkmasına olanak yoktur. İşte biz bu gibi, gerek biçim, gerekse anlam bakımından gelişmiş, belirli birtakım biçim ve anlam aşamalarını geride bırakmış ögelere *ileri ögeler* adını veriyor, bu türden sözcükleri bir dilin en eski yazılı ürünlerinde izlemek yolu ile, dilin o çağdaki durumunu ve eskiliğini aydınlatmaya çalışıyoruz.

Orhon yazıtlarında *tük-* kökünden türemiş söz olarak yalnızca *tükäti* 'bütün, bütünüyle, sonuna kadar' sözcüğü vardır (Kültigin, güney, 1; Bilge K., kuzey, 1). Halbuki Uygur metinlerinde aynı kökün *tükäl*, *tükä -*, *tükät-*, *tükällig...* gibi türevlerine rastlanır¹. *tükäti* gibi bir ögenin Köktürk yazıtlarında var olabilmesi için öteki ögelerden hiç değilse bir bölümünün, bu arada özellikle *tükät-* fiilinin çok eskiden beri yaşamakta olması gerekir. Çünkü *tükäti*, *tük-* kökünün, ileri bir ögesidir; böyle, yerleşik bir duruma gelebilmesi için *tük-* kökü ile birlikte *tükät-*'in de yaygın olması, ayrıca, *tükäti*'nin bir anlam gelişmesinden sonra kahlplaşacak kadar uzun bir süreyi arkada bırakmış olması gerekir.

Orhon yazıtlarında, kısaltığı yüzünden, sonradan kaybolduğunu sandığımız *ö-* fiili 'düşünmek, hatırlamak' geçerken (Kültigin, güney, 5; güney, 8; Bilge K., kuzey, 6) aynı aileden, aynı kökten *ög'*e rastlanmamaktadır. Buna karşılık, 'anlaşmak', 'düşünce birliğine varmak', 'istişare etmek' anlamındaki *ögläş-* fiili (Tonyukuk, doğu, 3) kullanılır: "*ol üç qağan ögläşip Altun yış üzä qabısalım timiş ança ögläşmiş*". *ög* dilde olmadan *ögläş-*'in yaşamakta olduğu düşünülemez, sanıyoruz. Öte yandan Uygur metinlerinde *ög'*ün yanı sıra, aynı aileden *ögli*, *öglän-*, *ögläntür-*, *ögsirä...* gibi pek çok türev göze çarpar². Bu durum gösteriyor ki, *ög'*ün ve başka türevlerin bulunmayışı, ancak bu yazıtların eldeki söz varlığının darlığındandır. *ögläş-* gibi, ileri bir ögenin bulunuşu ve bunun *ö-* fiiliyle birlikte, aynı çağda görülmesi, *ö-* fiilinin bir temel kök ola-

¹ *tükäl* 'völlig, vollendet' (örneğin TT IV B 23, V B 71.) *tükä-* 'etwas vollständig tun, beenden' (TT V B 35, V B 79) ve 'zu Ende sein' anlamında (TT VII, 13₄₆, 21₂ ...); *tükät-* 'vollständig getan werden' TT S 68. 73. 81; SA 42); *tükällig* 'vollständig, ausgestattet mit' (örn. TT I, 191).

² *ögli* 'zeki, akıllı, düşünceli' (Caferoğlu, Uyg. S.); *öglän-* 'zu sich kommen' (TT I₈₆); *ögsirä-* 'die Besinnung verlieren' (örneğin TT I₈₆).

rak bu belgelerden çok önceye uzanan çok eski bir sözcük olduğuna tanıklıktır.

Aynı türden bir örnek olarak Köktürkçede 'konuşmak', 'görüşmek', 'müşavere etmek' anlamındaki *sözlüş-* fiiline rastlanmaktadır: "*iki şad inim Kültigin [birlä] sözlüştimiz*" (Bilge K., doğu, 21). Metinden, Türk ulusunu düşkün, yoksul durumdan kurtarmak için Kültigin ve iki şad ile görüşüldüğü, tartışıldığı, dolayısıyla, bu sözün bu anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, *sözlüş-* var olduğu halde, ondan önce var olması gereken *söz*, *sözcü* gibi öğeler geçmemektedir. Bir, ileri öge olan *sözlüş-* kullanılırken ötekilerin yaşamamakta olmasına olanak yoktur.

ayguç 'counselor' (Tonyukuk, I, güney 3; kuzey 5; II, güney 5; T. Tekin) ve *ötülüg* 'esteemed, respected' (Bilge K., doğu, 34, T. Tekin) gibi sözlerle daha da arttırılabilecek olan bu gibi örnekler, bugün elimizde bulunan birtakım öğelerin yerleşip kalıplaşmalarına kadar, uzun bir sürenin geride kalmış olmasını gerektirmekte, bunlarla temel birtakım sözcükler arasında, uzun süren bir aşamanın geçtiğini düşündürmektedir.

Adını burada saygıyla anmak istediğimiz Fransız Türkoloğu René GIRAUD, bilindiği gibi, *L'Empire des turcs célestes* (Paris, 1960) ve *L'Inscription de Baïn Tsokto* (Paris, 1961) adlı kitaplarında, Köktürk yazıtlarının anlatım özelliklerine de eğilmişti. Tonyukuk yazıtının incelenmesine ayrılan *L'Inscription*'da GIRAUD, yazıtı metrik açısından da incelemiş, satırları, tümceleri, hece sayısı yönünden çözümlemeye çalışmıştı. Yazıtta hece sayısı bakımından gerçekten, birtakım paralel parçalar, ritmik öğeler bulan araştırmacı, anlatımdaki şiir niteliğine dikkati çeker; yazıt için "gerçek bir *chante-fable*" deyimini kullanır (s. 123). Tonyukuk anıtını ritm yönünden inceleyen bölümün (*Étude rythmique*, s. 123-137) sonunda GIRAUD, bulduğu ritmik öğelere bakarak ya çok yanıldığı, ya da bu metnin, düşünülerek tasarlanmış, özenle düzenlenmiş bir sanat yapıtı olduğu kanısında bulunduğunu belirtir.

Gerçekten, GIRAUD'nun değindiği gibi, ritm bu metinde ilgi çekicidir. Ancak bizce, hece sayısı uygunluğu kadar, hattâ ondan çok, aşağıda göstermeye çalışacağımız karışıklık ve uyumla anlatım biçimi önemlidir. Bu anlatım biçimi, bizim görüşümüze göre, yalnız Tonyukuk'ta değil, bütün Köktürk yazıtlarında yaygındır; bu bakımdan bütün yazıtların bir bütün olarak ele alınması, bu açıdan incelenmesi gerekir. Aşağıda vereceğimiz örneklerle dikkat edilirse bunların yalnız Tonyukuk'ta olmadığı görülecek, bütün yazıtlarda ilgiyi çeken bir sanatın varlığı her halde kabul edilecektir:

Orhon yazıtlarında, Divan edebiyatımızdaki *tezat* sanatına benzeyen, tezathlı anlatımdan yararlanan bir sanatın örneklerine rastlandığını daha önce belirtmiştik¹. Belgeleri bu açıdan yeniden incelediğimizde, aynı niteliği gösteren parçaların, sandığımızdan çok olduğunu gördük. Bu anlatım yolunu şöylece özetleyebiliriz:

Yazıtlarda her hangi bir durum, bir olay anlatılırken anlatıma güç kazandırmak için, birtakım sıralı ya da birleşik tümceler kullanılmakta, bir bölümü bağımlı, bir bölümü bağımsız olan bu tümcelere, anlamca birbirinin tam tersi olan kavramlar yerleştirilmektedir. Ancak, birbirinin tam tersi anlamdaki öğelerin yanına-çoğunlukla, bunlarla tamlama kuracak biçimde ilgili başka kavramlar sıralanmakta, böylece, anlatımda kıvraklıkla birlikte, anlamca birlik de sağlanmış olmaktadır. Daha önceki çalışmamızda verdiğimiz

“*tün udımatı küntüz olurmatı*” (Tonyukuk, II, doğu, 2),

“*qañım qağan süsi bōritäg ārmış yağısı qoñ tæg ārmış*”

(Kültigin, doğu, 12)

gibi örneklerin dışında, aşağıdaki örneklerde de aynı durum görülmektedir:

“*üzä kök täñri*

asra yağız yer qılntuqda” (Kültigin, doğu, 1)

“*çıgañ bodunuğ bay qıltım*

az bodunuğ üküş qıltım” (Kültigin, güney 10)

“*çıgañığ bay qıltı*

azığ üküş kıltı” (Kültigin, doğu, 16)

“*yalıñ bodunuğ tonluğ*

çıgañ bodunuğ bay qıltım” (Kültigin, doğu, 29)

“*inisi açisin tæg qılınmaduq ārinç*

oğlı qañın tæg qılınmaduq ārinç” (Kültigin, doğu 5)

“*körür közüm körmaz tæg*

bilir biligim bilmaz tæg boltı” (Kültigin, kuzey, 10)

“*illigig ilsirätmiş, qağanlığığ qağansıratmış,*

yağığ baz qılmış, tizligig sökürmış, başlığığ yüküntürmiş”

(Kültigin, doğu, 15)

¹ D. Aksan, *Türkçe araştırmalarında yeni yollar* (TDAY- Belleten 1969, s. 58).

“türk bodun illädük ilin içgunu idmiş,
qağanladuq qağanın yitürü idmiş”

(Kültigin, doğu, 6)

“bu türk bodun ara yarıqlıg yağıg yältürmädim.
tögünlüg atıg yögürtmädim” (Tonyukuk, II, doğu, 4)

“ıraq ärsär yablaq ağı birür
yağıuq ärsär edgü ağı birür tip”

(Bilge K., kuzey, 5)

“illig bodun ärtim, ilim amtı qanı?
qağanlıg bodun ärtim qağanım qanı?”

(Kültigin, doğu, 9).

Görüldüğü gibi, birbirine zıt kavramlar kimi zaman aynı tümce ya da tümcecik içinde, kimi zaman da sıralı tümcelerde yer almaktadır. Yukarıda verdiğimiz örneklerde *tün-küntüz*, *udı- -olur-*, *sü-yağı*, *böri-koñ*, *üzä-asra*, *kök-yağız*, *teñri-yer*, *çıgañ - bay*, *az-üküş*, *yaltñ - tonluğ*, *ini-äçi*, *oğul-kañ*, *körür-körmöz*, *bilir-bilmöz* ... gibi kavramlar arasındaki karşıtlık ortadadır.

Dikkat edilecek olursa, son iki parçada sıralı tümceler ikişer heceli sözcüklerden kurulmuştur; iki tümce, hece sayısı ve bölünmeler bakımından birbirinin tıpkısıdır (2 2 2 2 2 ve 2 2 2 2 2). Bu anlatıma bir de düz yazı içinde uyak eklenirse (örn. *körür közüm körmöz tög bilir biligim bilmöz tög; ilim qanı qağanım qanı? ...* gibi) anlatım bir kat daha kıvraklık kazanmaktadır. Aşağıdaki parçalar da düzyazıda uyaklara baş vurulduğuna örnektir:

“Altun yışıg aşa kältimiz

İrtiş ögüzüg kaçü kältimiz” (Tonyukuk, batı, 2).

“Üç Oğuz süsi basa kälti. yadağ yabız boltı tip algalı kälti. [siñ]ar süsi ebig barqıg yulıgali bardı., siñar süsi süñüşgäli kälti. biz az ärtimiz yabız ärtimiz”

(Bilge K., doğu, 32).

“Täñri yarlıqqaduq üçün illigig ilsirätmiş qağanlıgıg qağansıratmış, yağıg baz qılmış, tizligig sökürmiş, başlıgıg üküntürmiş” (Kültigin, doğu, 15)

Görüldüğü gibi bu belgeler sözlü dilin değil, işlenmiş, sanath ve destan anlatımı taşıyan, başka örnekleri de mutlaka olması gereken bir yazı dilinin tanıklarındır.

Köktürk metinlerinin söz varlığı incelendiğinde Türk dilinin bir eğiliminin daha o zaman var olduğu görülür. Bu eğilim Köktürk yazıtlarında anlatıma

güç kazandırmakta, bu dilin güçlü ve etkili bir destan diline dönüşmesinde rol oynamaktadır. Bilindiği gibi, halk dili ve ağızları deyimlerle, özellikle çok canlı imajları yansıtan deyimlerle doludur: *Pişmiş aşa su katmak, iğne ile kuyu kazmak, saman altından su yürütmek, içinin yağı erimek, koyun kaval dinler gibi dinlemek, aba altından değnek göstermek, göz boyamak, diş geçirememek...* gibi. Anlatılması güç durumları, olayları çok somut bir biçimde dile getirebilen bu gibi sözlerin büyük bir bölümü yazı diline geçmiş ve yerleşmiştir. İşte bu türlü, canlı ve sanatlı deyimlerin Köktürk yazıtlarında yer almış olması, bunların dilde yaygın ve yazı dilinde de kullanılır olduklarını göstermektedir:

Köktürk yazıtlarında, daha önce incelenmiş olan ¹ *adaq qamşat-* 'ayağı dolaşmak, sendelemek' [bocalamak] (Bilge K., doğu, 30); *ot sub qıl-* 'ateş ve su etmek' [ateş ve su gibi birbirine karşıt, düşman duruma getirmek] (Bilge K., doğu, 22); *ödiñe küni teg-* 'ödüne kıskançlık, haset değmek' (Bilge K., doğu, 29) gibi deyimlerin dışında, benzetmeye dayanan güçlü ve canlı imajlardan yararlanan bölümlere sık rastlanır. Bugün Türkiye Türkçesinde, kızgın ya da telâşlı bir kimsenin bir yere girişini anlatırken "yel gibi" ya da "fırtına gibi içeri girdi" diyoruz. Kültigin yazıtında (doğu, 37) geçen "*türgiş qağan süsi bolçuda otça borça kälti*" sözü, askerinin ateş gibi, yel gibi gelişini anlatan aynı türden bir benzetmedir².

Türkçenin önemli bir anlatım yolu olduğuna daha önce değindiğimiz³ *somutlaştırma*'ya örnek bir anlatım da soyut kavramların birer *deyim aktarması* (*métaphore*) ile, somutlaştırılarak anlatılmasıdır. *Ögirip sâbinip toñtamış közi yügürü körti*" (Bilge K., doğu, 2) tümcesi de üzüntüden utançtan kurtulan insanın durumunu böylece, somutlaştırarak anlatır.

Bugün Türkiye Türkçesinde *sıkılmak, ezilmek, burulmak, bozulmak, kavramak...* gibi fiiller, birtakım durumları, düşünceleri, somutlaştırma yolu ile dile getiren öğelerdir; temel anlamları somut olan bu öğeler, aynı yoldan yeni birtakım yan anlamlar, mecazlı kullanılışlar kazanmışlardır. Başka dillerde de görülen bu eğilime dilimizde çok sık rastlanır.⁴ Köktürkçedeki *yükün-*, *yükündür-*, *adaq qamşat-* gibi pek çok söze de burada dikkati çekmek isteriz.

¹ Bu deyimler için bkz. Talât Tekin, Köktürk yazıtlarındaki deyimler üzerine, I: Türk Dili, VI (1957), 372-374; II: Türk Dili, VI (1957) 423-426.

² R. GIRAUD (L'Empire, s. 149) da bu deyimde değinir.

³ Bkz. D. AKSAN, Anlambilimi ve Türk Anlambilimi, s. 127, 153-155 v. b.

⁴ Anlambilimi ve Türk Anlambilimi'nde (aynı yerler) yer verdiğimiz bu konuya değinen H. W. BRANDS, Studien zum Wortbestand der Türksprachen (Leiden, 1973, s. 87 ve ötesi) adlı çalışmasında Türk dillerinin çoğu zaman "bildkräftig" olarak nitelendiğini belirttikten sonra örnekler vermektedir.

Aşağıdaki tümcelerde de bir gerçeğin somutlaştırma yolu ile, canlı bir biçimde ve bir atasözü anlatımıyla dile getirildiğine tanık oluyoruz: “*Yuyqa ärkli toplagalı uçuz ärmiş, yinçgä ärklig üzgäli uçuz, yuyqa qalın bolsar toplaguluğ alp ärmiş; yinçgä yogun bolsar üzgölük alp ärmiş*”¹.

Açıklanması tartışmalı olan aşağıdaki tümce de yine somutlaştırmaya başvurarak canlı bir anlatım sağlayan bir atasözü görünümündedir: “*Toruq buqalı sāmiz buqalı arqada (ya da iraqda) bilsär (ya da büñsär), sāmiz buqa toruq buqa teyin bilmäz ärmiş teyin ança sağıntum*” (Tonyukuk, I. taş, batı, 6).²

Bizce bu satırların iyi anlaşılabilmesi, değerlendirileilmesi için, öncesi ve sonrasının konu bakımından iyi incelenmesi gerekir. Böyle yapılıncada da tümcede geçen sözcük ister *iraqda*, ister *arqada* okunsun, isterse *bilsär* yerine *büñsär* getirilsin, bu söze kadar olan bölümde Tonyukuk, sonucu bilinmeyen, kestirilemeyen bir iş, bir durum karşısında kaldığını belirtmektedir, kanısındayız. Dolayısıyla bu söz, bu durumu calandırarak anlatan bir atasözüdür.

Çeşitli bilginlerin çözmeye çalıştıkları -Tonyukuk yazıtı I. taş, güney, I. satırda geçen- aşağıdaki tümce de içinde bulunulan durumu bir benzetmeyle somutlaştıran bir anlatımı gösterir.

“*yağıımız tägrä uçuq (ya da oçuq) täg ärti, biz ... ärtimiz*”.

Burada, THOMSEN, MALOV, ORKUN, GIRAUD, TEKİN, ERGİN gibi Tonyukuk metnini yayımlarken bu tümceyi açıklayan bilim adamlarının görüşlerine ve sözlüğünde *uçuq* ögesi dolayısıyla bu parçayı alan CLAUSON’ın okuyuşuna uzun uzadıya yer vermeyeceğiz. Ancak şu kadarını belirtmek istiyoruz: Yazıtta açıkça okunan $\text{Ç} \diamond$ harfleri, sözcüğün *andeg*³ ya da *añ*⁴ okunmasına engeldir. Bugün bu sözcük kesinlikle açıklanmış olmamakla birlikte, kesin olan yön, yine bir benzetmenin, doğadaki varlıklardan yararlanarak

¹ R. GIRAUD (Inscription, s. 129), ‘birlikten güç doğar’ anlamındaki bu deyim üzerinde, hece sayısı bakımından duruyor. L’Empire’de ise (s. 150) Moğolların Gizli Tarihi’nde geçen, buna yakın bir söze değinir.

² Bu tümce üzerinde çeşitli kimseler durmuşlardır. Bu arada R. GIRAUD (Empire, s. 150), *bilsär* ve *arqada* biçimlerini yeğler; çevirisinin güç olduğuna değindiği bu sözün Moğolların Gizli Tarihi’ndeki paraleline dikkati çeker. Inscription’da da (s. 72) çevirisini vermeye çalışır. H. N. Orkun’un *arkada* ve *bilser*, T. Tekin’in *iraqda* ve *büñsär*, M. Ergin’in *arkada böngser* okudukları sözcüklerin asıl biçimleri önemli olmakla birlikte, burada konumuz açısından önemli olan, anlatımdaki somutlaştırma, canlandırma.

³ THOMSEN (Turcica, s. 95-96), bkz. ORKUN, I, 122-123.

⁴ GIRAUD böyle okumakta ve ‘gerfaufs’ anlamını vermektedir (L’Inscription s. 77).

somut bir anlatıma giden bir söyleyişin söz konusu olduğudur¹. Çünkü, ister ocakla ateş, ister kuşla sungur. isterse dorukla dağ geçidi benzetmesi benim-sensin, benzetmeye temel olan şeylerin doğadaki varlıklar olduğu apaçıktır.

Bunlar dışında, bugün Türkiye Türkçesinde kullandığımız *boğazı tok*, *boğaz tokluğu* gibi kimi deyimlerin Köktürk yazıtlarında da geçmekte olması (“*bodun boğzi toq ärti*”, Tonyukuk, I. taş, güney, I. satır; “*menin sabımın sımadi*” Kültigin, güney, 12), 1200 yıldan uzun bir süreden beri yaşayan bu deyimlerin ondan önceleri de var olması gerektiğini göstermektedir, kanısındayız.

Bütün bunlara ek olarak, Köktürkçedeki soyut kavramlar üzerinde de durmak istiyoruz:

Anlambilimi ve Türk Anlambilimi adlı kitabımızda (s. 90-95) ve yukarıda sözü edilen öteki yazılarımızda, dilimizin en eski ürünlerinin soyut kavramlar yönünden de zengin olduğuna değinmiştik. Burada, Köktürk yazıtlarını dikkatle inceleyen ve Türkoloji çalışmalarına katkılarda bulunan R. GIRAUD'nun bu konudaki yargısı üzerinde yeniden durmak istiyoruz:

R. GIRAUD (L'Empire, s. 147), yazıtların dilinde soyut söz hazinesi bulunmadığına değinmekte, kavramların, duyguların basit, ilkel ve karmaşıklıktan uzak imajlarla anlatıldığını ileri sürmekte, bunu doğal karşılamaktadır. Bilginin bu yargısını belirttiği sayfadan hemen sonra gelen sayfalarda (örneğin s. 149) *todsıq, açsıq, çıgan* ... gibi birçok soyut kavram yer alır.

Anlambilimi ve Türk Anlambilimi'nde (s. 87), yaptığımız sayımlara dayanarak beş yazıtta somut kavramların % 67, soyutların ise % 33 oranında olduğuna değinmiştik. *ülüg, qut, kürlüg, täblig, armaqçı, ıduq, bänğü, tüz...* gibi, orada belirttiğimiz soyut örneklerle ek olarak burada şu soyut kavramlara da dikkati çekmek istiyoruz: *aymağlıg, ayguç, tükäti, ötülüg, ötünç*, ayrıca, anlatıma güç kazandıran çok sayıdaki *hendiadyoin*'ler içinde *at-kü, qut-ülüg, ög-älqa-, iş-küç* gibi birçokları.

¹ harfleriyle yazılan sözcüğün bilim adamlarınca birbirinden başka başka okunması dolayısıyla aynı tümce değişik biçimlerde açıklanmıştır. Benzetmeye temel olan sözcüklere T. Tekin (s. 249) *uçuq* ve *aşig* (?) 'peaks' ve 'mountain pass' karşılıklarını verir. M. Ergin (s. 76) *oçuk* 'ocak' ve *isig* 'ateş' diye açıklamıştır. Clauson *uçuk*'a 'a flock of birds' anlamını vermiştir. Böylece tümce Orkun'da “düşmanımız etrafta kuş gibiydi; biz müteyakkız (?) idik”, Giraud'da “düşmanlar çevremizde uçmuş gibiydiler; biz sungur gibiydik”, T. Tekin'de “düşmanlar çevremizde doruk gibiydiler; biz dağ geçidi gibiydik”; M. Ergin'de “düşmanımız etrafta ocak gibiydi; biz ateştik” biçiminde açıklanmış olmaktadır.

Yazıtlarda ele alınan konuların daha çok olaylar, baskınlar ve savaşlarla ilgili olduğu düşünülünce, somut kavramların aşağı yukarı yarısı kadar olan bu kavramların sayısının hiç de küçümsenemeyeceği ortaya çıkar. Kaldı ki'öl-mek'le ilgili sözcüklerin *uç-,uça bar-, kârgâk bol-, öl-* gibi, çoğunlukla *métaphorique* anlatımdan yararlanan çeşitli öğeler oluşu, konu dolayısıyla bu yazıtlarda geçmeyen başka kavramların da o çağda aynı biçimde sözcüklerle dile getirilmiş olabileceğini gösterir, sanıyoruz. Burada bir kez daha önemle belirtmek istediğimiz şey, Köktürk yazıtlarının, Eski Türk yazı dilinin söz varlığının ancak çok küçük bir bölümünü yansıttığıdır. Köktürk yazıtlarında anlatım yolu açısından GIRAUD'nun ileri sürdüğü basitlik, hem konular dolayısıyla söz varlığının sınırlılığından, hem de Türk dilinin bugün de tanıdığı olduğumuz, yukarıda değinilen doğaya bağlı, canlı anlatıma yönelen bir biçimde anlatma eğiliminden ötürü, araştırmacının vardığı, yerinde olmayan bir yargıdır. Bugünkü Türkiye Türkçesini, *pişmiş aşa su katmak, iğne ile kuyu kazmak, saman altından su yürütmek...* gibi, çeşitli durumları, somutlaştırmadan yararlanarak, çok canlı bir biçimde dile getiren deyimlerinden ötürü basit sayabilir miyiz? Kaldı ki, yukarıda gösterdiğimiz soyut kavramların varlığı da GIRAUD'ya hak verdirecek nitelikte değildir.

Eski Türk yazı dilinin yaşı konusu düşünülürken, bizce bir yandan, yukarıdan beri göstermeye çalıştığımız ileri öğeler, bir yandan, sanathı anlatımın tanıdığı olan çeşitli örnekler, bir yandan da değişik durumları, düşünceleri, somutlaştırmadan yararlanarak canlı ve renkli imajlarla dile getiren sözler, bütün bunlara ek olarak, hiç de az olmadıklarını belirtmeye çalıştığımız soyut kavramlar göz önünde bulundurulmalıdır. Daha önce incelediğimiz eşanlamlılık ve çokanlamlılık konusunda ortaya çıkan gerçeklere de eğilince, Köktürkçenin, VIII. yüzyıldan çok daha önceye uzanan, daha başka ürünleri bulunması gereken bir dil niteliği taşıdığı ve bir yazı dilinin başlangıç çağı olmadığı daha iyi belirir, kanısındayız.